

§ 1. Поняття звільнення від покарання та його види

1. За наявності визначених у КК підстав винна у вчиненні злочину особа може бути повністю або частково звільнена від покарання за вчинене. В аналізованому інституті кримінального права найбільшою мірою знайшли своє відображення принципи гуманізму і економії заходів кримінального впливу, покладені в основу нової політики держави загалом та кримінального права зокрема. На відміну від звільнення від кримінальної відповідальності звільнення від покарання застосовується тільки до вже засуджених осіб. Звільнення від покарання здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування - ч. 1 ст. 74 КК).

Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому чи його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку). Звільнення від покарання жодною мірою не підриває принципу невідворотності покарання. Безперечно, якщо покарання недоцільне, воно не в змозі досягти мети, що стоїть перед ним.

2. КК передбачає різні види звільнення від покарання. Їх частіше за все об'єднують у дві групи: звільнення безумовне і звільнення умовне.

При безумовному звільненні перед особою не ставляться які-не-будь вимоги в зв'язку з її звільненням. Умовне ж звільнення пов'язане з пред'явленням особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного іспитового строку. Їх порушення тягне за собою скасування застосованого судом звільнення від покарання.

До умовного звільнення від покарання належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (статті 75-79 КК), умовнодострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК); до безумовних - звільнення від покарання на умовах ч.4 ст. 74 і ст. 49 КК, звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК), заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК).

3. Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (частини 2, 3 ст. 74 КК). Конституція України (ч. 1 ст. 58) та КК (ст. 5) встановлюють принцип, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти мають зворотну дію уразі, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Дія такого закону поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання, в тому числі на осіб, що відбувають або вже відбули покарання, але мають судимість. Якщо новий закон пом'якшує караність діяння, за яке засуджений відбуває покарання, призначена йому міра покарання, що перевищує санкцію знов виданого закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленого цим законом.

Амністія і помилування частіше за все носять безумовний характер, хоча можуть бути (особливо амністія) й умовними.

§ 2. Звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпечності

Відповідно до ч. 4 ст. 74 КК особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною. Таке звільнення особи від покарання має місце при констатації судом того, що вона вже не є суспільно небезпечною, а відтак, що до неї недоцільно застосовувати кримінальне покарання. Тому оцінка судом особи винного відіграє тут вирішальну роль.

Для визнання особи такою, що більше не вважається суспільно небезпечною, необхідно констатувати, що після вчинення нею злочину вона поводилася бездоганно і сумлінно ставилася до праці. Це повинно мати місце протягом відносно тривалого часу. Тільки в цьому разі можна говорити про формування в особи позитивних стійких навичок і установок, які б свідчили про її виправлення і недоцільність відбування нею покарання. При цьому суд ураховує три обов'язкові обставини: а) особа вчинила злочини невеликої

або середньої тяжкості; б) особа після вчинення злочину поводилася бездоганно і сумлінно ставилася до праці; в) на час розгляду справи в суді особу не можна вважати суспільно небезпечною.

2. Бездоганна поведінка означає, що особа не тільки не вчинювала будь-яких протиправних діянь, а й сумлінно виконувала різноманітні обов'язки (фахові, службові, цивільні, військові, сімейні і т.ін.), додержувалася загальновизнаних норм поведінки в суспільстві. Проте не можна розглядати як бездоганну поведінку один лише факт, наприклад, дійового каяття без оцінки подальшої поведінки особи.

3. Під сумлінним ставленням до праці розуміється відповідальне та позитивне ставлення винного до роботи, підвищення освітнього рівня і кваліфікації в будь-якій сфері і т.ін.

Слід звернути увагу на те, що на відміну від КК 1960 р., який не містив вказівки на ступінь тяжкості злочину, при вчиненні якого було можливо звільнення від покарання з урахуванням втрати особою суспільної небезпечності, КК 2001 р. чітко встановлює, що звільненню в зв'язку з втратою суспільної небезпечності можуть підлягати тільки особи, що вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості (ст.12). Звільнення від покарання у разі втрати особою суспільної небезпечності застосовується тільки судом. Суд постановляє обвинувальний вирок (без призначення покарання) і звільняє особу від покарання. Таким вироком особа визнається винною у вчиненні злочину і тим самим засуджується судом від імені держави.

Звільнення від покарання з підстав, зазначених в ч. 4 ст. 74 КК, є правом, а не обов'язком суду, і носить безумовний характер. Особа, яка звільнена від покарання, у цьому разі визнається такою, що не має судимості (ч. 3 ст. 88 КК).

§ 3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

1 .Відомий багато років нашому праву інститут засудження з випробуванням (умовне засудження і відстрочка виконання вироку) трансформований новим КК в один із видів звільнення від відбування покарання - звільнення від відбування покарання з випробуванням. У ст. 75 КК зазначено, якщо суд при призначенні покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. У цьому разі суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеної покарання, якщо він протягом визначеного судом іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

2. КК 2001 р. значно розширив порівняно з КК 1960 р. коло покарань, при призначенні яких можливо звільнення від відбування покарання з випробуванням. Якщо раніше умовне засудження було можливе лише при призначенні позбавлення волі і виправних робіт, то тепер відповідно до ст. 75 КК звільнення від відбування покарання з випробуванням можливо при призначенні таких основних покарань, як виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або позбавлення волі, причому при засудженні до позбавлення волі таке звільнення можливо при призначенні покарання на строк не більше п'яти років. Що стосується додаткових покарань, то ст. 77 КК допускає можливість не тільки призначення, а й реального застосування таких покарань, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Крім того, для звільнення з випробуванням потрібно встановити достатню для цього підставу. Стаття 75 КК описує цю підставу в загальному виді, надаючи суду можливість конкретизувати її залежно від обставин справи. В законі зазначено, що звільнення з випробуванням може мати місце тоді, коли суд дійде висновку, що, виходячи із тяжкості злочину, особи винного та інших обставин, виправлення засудженого можливе без відбування покарання.

Тяжкість злочину визначається насамперед тим, до якої категорії злочинів належить вчинене винним діяння (ст. 12 КК). Тяжкість злочину потім повинна бути конкретизована з урахуванням значущості об'єкта і предмета посягання, характеру діяння, обстановки, засобу, місця і часу його вчинення, відсутності тяжких наслідків та ін.

Ураховуються також, чи був злочин закінченим або незакінченим, чи вчинений він у співчасті або однією особою. Підлягають обов'язковому врахуванню форма і ступінь вини, мотиви і мета злочину.

Не менш важливе значення має врахування даних, що характеризують особу винного. Їх можна розмежувати на чотири групи:

1) обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення злочину: законосуслухняність, що передує вчиненню правопорушень, ставлення до праці або навчання, поведінка в побуті, заслуги перед Батьківщиною та ін.;

2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням злочину: ініціатива, готовання, організація злочину, фактична роль у його вчиненні та ін.;

3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення злочину: надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких тощо;

4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, облудність, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання спиртними напоями і т.ін.

Далі підлягають урахуванню інші дані, що, зокрема, пом'якшують покарання, наприклад, вчинення злочину під впливом примусу, погрози або внаслідок матеріальної, службової або іншої залежності;

незначний ступінь участі особи в злочині; вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних або інших обставин, неповнолітнім або жінкою в стані вагітності, особою в стані сильного душевного хвилювання; усунення або прагнення добровільно усунути наслідки злочину або відшкодувати заподіяну шкоду; активне сприяння розкриттю злочину або злочинної діяльності організованої групи; з'явлення із зізнанням, щире каяття та ін.

Всі ці обставини, що утворюють у своїй єдності підставу для звільнення від відбування покарання з випробуванням, повинні обов'язково враховуватися судом в їх конкретному вираженні та у своїй сукупності. Тільки таке комплексне їх урахування може забезпечити обґрунтований висновок суду про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання.

3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням завжди пов'язано з встановленням у вироку іспитового строку, що є невід'ємною його ознакою.

Іспитовий строк-це певний проміжок часу, протягом якого здійснюється контроль за засудженим і останній під загрозою реального відбування призначеного покарання зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки та інші умови випробування. Іспитовий строк містить у собі погрозу реального виконання покарання, якщо засуджений не буде виконувати умови випробування, і можливість остаточного звільнення від відбування покарання і погашення судимості, якщо особа виконає покладені на неї обов'язки. Значення іспитового строку полягає і в тому, що тільки протягом цього строку особа визнається судимою і за нею здійснюється контроль з боку органів виконання покарання. Далі, іспитовий строк дисциплінує засудженого, привчає його до додержання законів, нагадує йому, що він не виправданий, а проходить випробування, від результату якого залежить його подальша доля - звільнення від відбування призначеної основної міри покарання або реальне її відбування. Тривалість іспитового строку встановлена ч. 3 ст. 75 КК у межах від одного року до трьох років. Критерієм його тривалості в кожному випадку має бути час, необхідний для того, щоб засуджений довів своє виправлення без реального відбування основного покарання. Цей критерій необхідно визначати з урахуванням характеру і тяжкості вчиненого злочину, виду і строку призначеного покарання, обставин, що характеризують особу засудженого, та ін. Перебіг іспитового строку починається з моменту оголошення вироку, і він не підлягає скороченню в заохочувальному порядку.

4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути пов'язано з покладанням судом на такого засудженого певних обов'язків, передбачених законом. Стаття 76 КК містить вичерпний перелік таких обов'язків: 1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 2) не виїжджати за межі України на постійне місце проживання без дозволу органу кримінально-виконавчої системи; 3) повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання, роботи або навчання; 4) періодично з'являтися для реєстрації в ці органи; 5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб. У разі необхідності суд може покласти на засудженого один або декілька

обов'язків. Контроль за виконанням таких обов'язків значно посилює попереджувальний вплив на засудженого і тим самим підвищує ефективність звільнення з випробуванням.

5. Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК) визначаються поведінкою засудженого протягом іспитового строку. Ці наслідки можуть бути як сприятливими, так і несприятливими. Сприятливі: 1) звільнення за рішенням суду від відбування призначеного винному покарання і 2) погашення у зв'язку з цим судимості; несприятливі: 1) направлення засудженого для реального відбування призначеного покарання і 2) призначення покарання за сукупністю вироків у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину.

Найбільш бажаним для держави, самого засудженого і його близьких є сприятливий наслідок, тобто звільнення від відбування призначеного покарання. Таке звільнення здійснюється судом після встановлення, що іспитовий строк пройшов благополучно, засуджений виконав покладені на нього обов'язки, не вчинив протиправних діянь. У цьому разі, як уже було зазначено, закон передбачає пільгове погашення судимості. Воно випливає із попереднього наслідку - звільнення від відбування призначеного покарання і настає одночасно з ним у день ухвалення рішення судом, а у разі призначення винному додаткового покарання, строк якого перевищує тривалість іспитового строку, - з дня відbutтя цього додаткового покарання (п. 1 ст. 89 КК).

Несприятливі наслідки настають для засудженого в двох випадках. Перший - коли засуджений направляється судом для реального відбування призначеної міри покарання через те, що він не виконав покладених на нього обов'язків або систематично вчиняв правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення. При невиконанні покладених на засудженого обов'язків суд у кожному випадку повинен з'ясувати причини їх невиконання. Другим несприятливим наслідком є вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину. Відповідно до ч.3 ст. 78 КК суд призначає покарання за новий злочин, а потім приєднує до нього повністю або частково покарання, раніше призначене при звільненні з випробуванням. Тобто тут застосовуються правила призначення покарання за сукупністю вироків, установлені статтями 71 і 72 КК.

§ 4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років

1. Це спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачений ст. 79 КК. Він за багатьма ознаками не відрізняється від звільнення від покарання з випробуванням, встановленого в ст. 75 КК, але має свої особливості. Насамперед таке звільнення застосовується лише відносно вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Крім того, таке звільнення можливе щодо жінок, які засуджені до обмеження волі або позбавлення волі, за винятком тих, кому позбавлення волі призначено на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини.

Серед умов, що створюють підставу такого звільнення, на перший план виступає вагітність засудженої або наявність у неї дітей віком до семи років.

Необхідно також відзначити, що закон надає суду право звільнити таку засуджену від відбування не тільки основного, а й додаткового покарання у разі, якщо воно було призначено.

2. Тривалість іспитового строку теж має свої особливості. Вона визначається в межах строку, на який жінка відповідно до закону (ст. 179 КЗпП) може бути звільнена від роботи в зв'язку з вагітністю, пологами і доглядом за дитиною до досягнення нею семирічного віку.

3. Мають свої особливості і правові наслідки такого звільнення. Вони можуть бути сприятливими і несприятливими.

Сприятливі наслідки полягають у звільненні засудженої від відбування основного і додаткового покарання і погашенні судимості, якщо іспитовий строк минув успішно.

Несприятливі наслідки можуть бути двох видів. Перший із них полягає в тому, що суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно

з вироком суду. Це може мати місце тоді, коли жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків, систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення. Другий вид несприятливих наслідків - це вчинення жінкою протягом іспитового строку нового злочину. В цьому разі суд призначає їй покарання за правилами, встановленими в статтях 71 і 72 КК.

§ 5. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

1. Обвинувальний вирок з тих чи інших причин (внаслідок стихійного лиха, втрати документів тощо) може своєчасно не приводитися у виконання. У цьому разі його наступне виконання може виявитися недоцільним з точки зору як спеціального, так і загального попередження. Засуджений за цей час може виправитися, тому застосування до нього покарання, призначеного в минулому, може суперечити меті покарання і виявิตися зайвим. З огляду на це ст. 80 КК передбачає звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. Під давністю виконання обвинувального вироку розуміється закінчення встановлених у законі строків з дня набрання обвинувальним вироком законної сили, у зв'язку з чим засуджений звільняється від виконання призначеної судом міри покарання. При цьому суспільна небезпечність вчиненого не змінюється (якщо не змінилася обстановка або сама санкція статті, у відповідності з якою особі призначено покарання). Це пов'язано з тим, що суспільна небезпечність злочину встановлюється судом на момент його вчинення, і закінчення будь-якого строку без зміни обстановки або закону, що встановлює відповідальність за злочин, не може змінити цю оцінку.

За загальним правилом, перебіг строку давності виконання покарання починається з дня набрання обвинувальним вироком законної сили. Проте з різних причин (тривала хвороба засудженого, яка перешкоджає виконанню вироку, стихійне лихо, втрата кримінальної справи і т.ін.) вирок може не приводитися у виконання. З урахуванням

цього в кримінальному законі встановлюються особливі строки, після закінчення яких, якщо їх перебіг не був перерваний, засуджений підлягає звільненню від відбування покарання. Невчинення ним за цей період нового злочину свідчить про значну або повну втрату ним суспільної небезпечності, а відтак, про недоцільність застосування до нього покарання, призначеного вироком суду.

2. Із ст. 80 КК випливає, що існують три умови застосування давності обвинувального вироку: 1) закінчення зазначеного в законі строку; 2) неухилення засудженого від відбування покарання і 3) невчинення ним протягом встановленого законом строку нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого.

Частина 1 ст. 80 КК встановлює диференційовані строки, закінчення яких виключає виконання обвинувального вироку. Тривалість цих строків залежить від виду та тяжкості призначеного судом покарання. Так, обвинувальний вирок не приводиться у виконання, якщо з дня набрання ним чинності минули такі строки:

- 1) два роки - у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;

- 2) три роки - у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;

- 3) п'ять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

- 4) десять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

- 5) п'ятнадцять років - у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин. 3. Перебіг строку давності виконання обвинувального вироку може зупинятися і перериватися.

Підставою для зупинення перебігу строку давності виконання обвинувального вироку є ухилення засудженого від відбування покарання. Під ухиленням слід розуміти дії засудженого, спрямовані на те, щоб уникнути приведення обвинувального вироку у виконання, наприклад, систематична зміна місця проживання, проживання за фальшивими документами, зміна місця роботи, зміна зовнішності, втеча з вправно-трудової установи тощо. Перебіг строку давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. При цьому строки давності в два, три і п'ять років подвоюються.

Підставою для перерви перебігу строку давності є вчинення протягом цього строку нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого. При перерві давності обчислення строку починається з дня вчинення нового злочину. Час, який минув до вчинення нового злочину, не зараховується в строк давності.

4. У КК також вирішено питання про строки давності виконання обвинувального вироку, яким призначене додаткове покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 80 КК строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним вироком суду. Звільнення від покарання заст. 80 настає автоматично. Проте, якщо особа засуджена до довічного позбавлення волі, стосовно неї діє спеціальне правило, закріплене в ч. 5 ст. 80, відповідно до якого законодавець надає суду право вирішувати питання щодо того, застосовувати чи не застосовувати давність - залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого раніше злочину і особи засудженого. Якщо суд не вважає за можливе застосувати давність, він зобов'язаний замінити довічне позбавлення волі позбавленням волі. Водночас за наявності достатніх підстав суд може і застосувати давність. У цьому разі ухвалений раніше вирок не приводиться у виконання.

КК встановлює обмеження застосування давності виконання обвинувального вироку. Так, відповідно до ч. 6 ст. 80 КК давність не застосовується у разі засудження особи за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439 та ч. 1 ст. 442 КК. Ця норма цілком відповідає положенням Лондонського статуту Міжнародного військового трибуналу від 8 серпня 1945 р., резолюціям Генеральної Асамблей ООН, її конвенціям від 26 листопада 1968 р., до яких приєдналася Україна.

§ 6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

1. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання являє собою дострокове звільнення засудженого від подальшого відбування призначеного йому покарання за умови, що він своєю сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення.

Частина 1 ст. 81 КК встановлює вичерпний перелік покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення. Загальним для них є те, що всі вони є строковими. Умовно-дострокове звільнення можливе лише стосовно покарань у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі. Це звільнення умовне тому, що воно здійснюється під певною, встановленою у законі умовою, недодержання якої тягне за собою часткове або повне відбування тієї частини строку покарання, від якої особа була умовно-достроково звільнена.

Покарання в цьому разі не анулюється (не скасовується), проте його реальне виконання припиняється. Тільки після закінчення певного строку, який дорівнює невідбутій частині покарання, умовно-достроково звільнений, що не порушив установлених законом умов звільнення, вважається таким, що відбув покарання.

Застосування умовно-дострокового звільнення додатково підтверджує принцип кримінального права, згідно з яким покарання не є самоціллю, а призначається для виправлення особи і попередження вчинення нею нових злочинів. Доцільність і необхідність умовно-дострокового звільнення викликані тим, що до моменту звільнення мета покарання в основному досягнута: особа виправилася і немає необхідності в подальшому відбуванні нею покарання.

При умовно-достроковому звільненні, як зазначено в ч. 1 ст. 81 КК, засудженого може бути повністю або частково звільнено і від відбування додаткового покарання. Причому закон не встановлює яких-небудь обмежень щодо видів додаткових покарань, від яких може бути звільнений засуджений.

2. Підстави застосування умовно-дострокового звільнення. Як такі підстави кримінальний закон (ст. 81 КК) називає:

- 1) доведеність виправлення засудженого (матеріальна підстава);
- 2) фактичне відbutтя ним не менше половини, двох третин, трьох чвертей встановленого вироком суду строку покарання (формалізована підстава).

Засуджений може бути достроково звільнений судом тільки у разі, якщо він довів своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці.

Сумлінна поведінка - це зразкове виконання вимог режиму і свідоме додержання дисципліни, вказівок адміністрації, наявність подяк і відсутність стягнень, якщо особа відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. При відбуванні інших видів покарання вирішальне значення має саме активна діяльність засудженого, який своєю поведінкою доводить, що виправився і заслуговує на умовно-дострокове звільнення. Показником виправлення можна вважати і систему вчинків, що здійснюються з мотивів, прямо протилежних тим, що штовхнули особу на вчинення злочину. Причому висновок суду про виправлення особи повинен базуватися на всеобщому врахуванні даних про її поведінку за весь період відбування покарання, а не за час, що безпосередньо передував вирішенню питання про звільнення.

Під сумлінним ставленням до праці звичайно розуміють чесне та повне виконання своїх трудових обов'язків, підвищення ділової кваліфікації, суворе додержання правил техніки безпеки тощо.

3. Якщо виправлення засудженого, як уже зазначалося, є матеріальною підставою умовно-дострокового звільнення, то фактичне відbutтя зазначеного в законі строку покарання - це формалізована підстава.

Умовно-дострокове звільнення від покарання може бути застосоване після фактичного відбууття засудженим:

- 1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;
- 2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувалася покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;
- 3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Таким чином, законодавець чітко визначає мінімальний строк покарання, після відбууття якого особа може бути умовно-достроково звільнена від подальшого відбування покарання. Тому в судовій практиці питання про визначення мінімального строку, який повинен бути відбутий засудженим, виникає практично лише тоді, коли спочатку призначено покарання чи невідбута його частина скорочується актом амністії або помилування, а також у наглядовому порядку постановою судових органів.

Якщо покарання було призначене за сукупністю злочинів або вироків, то слід виходити із остаточного покарання, а той мінімальний строк покарання, що дозволяє умовно-достроково звільнити засудженого, визначається більш тяжким злочином, який входить у сукупність.

4. Іспитовий строк при умовно-достроковому звільненні. Умовність цього виду звільнення від відбування покарання полягає в тому, що звільненому судом встановлюється певний строк, який дорівнює невідбутий частині покарання, протягом якого він зобов'язаний не вчинювати нового злочину. Цей строк обґрунтовано називають іспитовим. Він завжди дорівнює часу невідбутої частини покарання. Отже, іспитовий строк - це певний

проміжок часу, рівний невідбутий засудженим частині покарання, на який він умовно-достроково звільняється від подальшого його відбування. Початком іспитового строку вважається день внесення судом постанови про умовно-дострокове звільнення, а закінченням - день закінчення строку покарання, визначеного вироком суду. При цьому суд не встановлює тривалість такого іспитового строку: він завжди дорівнює невідбутий частині призначеного покарання. Проте суд повинен точно зазначити цю частину строку покарання у своїй постанові.

На практиці виникає питання про обчислення іспитового строку при достроковому звільненні засуджених і від додаткового покарання. Воно вирішується таким чином. Якщо особа умовно-достроково звільняється від подальшого відбування як основного, так і додаткового покарання, а невідбута частина основного покарання більша за строк додаткового покарання, то іспитовий строк дорівнює невідбутий частині основного покарання. Коли ж додаткове покарання більш тривале, ніж невідбута частина основного покарання, іспитовий строк дорівнює строку додаткового покарання. Це пояснюється тим, що в аналізованих випадках відбувається одночасне умовне звільнення засудженого як від основного, так і від додаткового покарання і одночасно здійснюється перевірка обґрунтованості такого звільнення. 5. Залежно від того, чи виконує особа вимоги умовно-дострокового звільнення, можна виділити два види його правових наслідків - сприятливі та несприятливі.

Сприятливі наслідки настають тоді, коли протягом невідбутої частини покарання особа не вчинила нового злочину. В цьому разі вона визнається повністю звільненою від призначеного вироком суду покарання. При цьому строк погашення судимості обчислюється з дня умовно-дострокового звільнення засудженого від відбування покарання (основного і додаткового). При умовно-достроковому звільненні особи від основного покарання без звільнення від додаткового покарання перебіг строку погашення судимості починається з дня відbutтя додаткового покарання.

Несприятливі наслідки умовно-дострокового звільнення настають тоді, коли особа протягом невідбутої частини покарання вчинить новий злочин. У цьому разі умовно-дострокове звільнення скасовується і особі призначається покарання за правилами статей 71 і 72 КК.

§ 7. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким

1. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає не скорочення невідбутої частини призначеного вироком суду покарання, а безумовну її заміну іншим, більш м'яким видом покарання, яке засуджений продовжує відбувати. В цьому разі іспитовий строк не встановлюється. Необхідність заміни невідбутої частини покарання більш м'яким виникає тоді, коли засуджений став на шлях виправлення, і для закріплення досягнутих результатів бажано продовжити виправний вплив на нього в інших, менш суворих умовах. Відповідно до ст. 82 КК невідбута частина покарання може бути замінена більш м'яким лише тим особам, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК для даного виду покарання, і не повинно перевищувати не-відбутого строку покарання, призначеного вироком. Подібна заміна можлива тоді, якщо засуджений став на шлях виправлення.

2. Схожість цього інституту з умовно-достроковим звільненням є традиційною. В КК 1960 р. вони навіть регламентувалися однією і тією ж статтею, застосовувалися при відбуванні тих самих видів покарань і після відbutтя засудженим тих самих строків покарання (не менше 1/2, 2/3 і 3/4). Але заміна невідбутого строку покарання більш м'яким ніколи не розглядалася як різновид умовно-дострокового звільнення. Відмінність між ними полягає в тому, що, по-перше, умовно-дострокове звільнення застосовується під певною умовою, а заміна невідбутого строку покарання є безумовною. По-друге, при умовно-достроковому звільненні особа повністю звільняється від подальшого відбування покарання; при заміні ж невідбутої частини покарання більш м'яким засуджений продовжує відбувати покарання, хоча й більш м'яке. І, нарешті, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, коли особа тільки стала на шлях виправлення, а при умовно-достроковому звільненні вже довела своє виправлення.

3. Більш м'яким вважається покарання, яке у системі покарань стоїть вище, ніж те покарання, яке особа відбуває (ст. 51 КК). 4. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким застосовується після фактичного відbutтя засудженим:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбutoї частини покарання.

5. При заміні невідбutoї частини покарання більш м'яким закон передбачає можливість звільнення особи повністю або частково від відбування додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 2 ст. 82 КК). Відповідно до ч.5 ст.82 КК до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення за правилами, передбаченими ст. 81 КК.

У разі вчинення особою, яка відбуває більш м'яке покарання, нового злочину, суд відповідно до правил статей 71 і 72 КК додає до покарання за новий злочин невідбutoу частину більш м'якого покарання.

§ 8. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років

1. Підставами застосування звільнення від відбування покарання таких жінок ст. 83 КК називає:

- а) наявність вагітності, що повинна мати місце під час відбування покарання або народження в цей же період дитини, крім засуджених до позбавлення волі за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини на строк більше п'яти років;
- б) засудження до обмеження волі або позбавлення волі;
- в) недоцільність тримання таких засуджених у місцях позбавлення волі у зв'язку з вагітністю або народженням дитини.

2. Умовами застосування ст. 83 КК є:

- а) наявність у засудженої можливості самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини або наявність сім'ї чи родичів поза місцями позбавлення волі;
- б) згода останніх на спільне проживання з засудженою. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, є правом, а не обов'язком суду. Рішення про це суд приймає з урахуванням названих вище підстав і умов. Причому, крім заборони застосування такого звільнення у разі засудження жінки до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, інших обмежень у ст. 83 КК не міститься.

Відповідно до ч. 1 ст. 83 КК строк звільнення від відбування покарання визначається судом у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку.

3. Умовність цього виду звільнення від покарання пов'язана з тим, що суд може за певних умов прийняти рішення про скасування звільнення від відбування покарання. Це відбувається в тому разі, коли засуджена відмовляється від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення. У цьому разі суд за поданням контролюючого органу, яким є орган кримінально-виконавчої

системи за місцем проживання засудженої, скасовує звільнення і приймає рішення про направлення засудженої у відповідну установу для відбування покарання, призначеного за вироком.

Перелік підстав, згідно з якими суд може скасувати звільнення, має вичерпний характер. Скасувати звільнення на підставі, не зазначеній в ч. 5 ст. 83 КК, суд не може.

4. Закінчення строку звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, закон пов'язує з двома обставинами: досягненням дитиною трирічного віку або її смертю. Самі по собі ці обставини ще не означають автоматичного звільнення від невідбutoї частини покарання, навіть якщо остання закінчилася. Тільки суд з урахуванням поведінки засудженої протягом встановленого строку звільнення від відбування покарання може прийняти рішення про її звільнення від відбування покарання, або про заміну його більш м'яким, або про направлення засудженої у відповідну установу для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати в строк покарання час, протягом якого засуджена не відбувалася покарання. Відповідно до ч. 6 ст. 83 КК при вчиненні засудженою в період звільнення від відбування покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

§ 9. Звільнення від покарання за хворобою

1. Відомо, що неосудні особи не підлягають кримінальній відповідальності за вчинені ними суспільно небезпечні діяння (ч. 2 ст. 19 КК). Не підлягають покаранню і особи, які вчинили злочин у стані осудності, але до винесення судом вироку захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 3 ст. 19 КК).

Разом з тим психічна хвороба може виникнути і під час відбування покарання. Це

питання регулюється ст. 84 КК.

2. Стаття 84 передбачає три види звільнення від покарання за хворобою:

- а) у зв'язку з захворюванням особи під час відбування покарання на психічну хворобу (ч. 1);
- б) у зв'язку з захворюванням на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2);
- в) у зв'язку з визнанням військовослужбовців, засуджених до службових обмежень, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, непридатними до військової служби за станом здоров'я (ч. 3).

3. При звільненні від покарання особи, яка захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання, вирішальне значення має характер психічного захворювання. Вичерпний перелік захворювань, які є підставою для направлення в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, затверджуються Міністерством охорони здоров'я України.

Обов'язковою умовою цього виду звільнення є тяжкість психічного захворювання: воно позбавляє особу можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До таких осіб можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру відповідно до статей 92-95 КК.

4. Особа, яка захворіла на іншу тяжку хворобу, на відміну від психічно хвої, усвідомлює небезпечність вчиненого і адекватно сприймає виправно-трудовий вплив. Тому в основу звільнення таких хворих покладена впевненість суду в тому, що тяжко хворий значною мірою втратив свою суспільну небезпечність, а тому є впевненість в тому, що він не вчинить нового злочину. Причому закон має на увазі такі види тяжких хвороб, які об'єктивно перешкоджають відбуванню покарання. Якщо осуджений захворів на тяжку хворобу, але вона не перешкоджає відбуванню покарання, то немає підстав для його

дострокового звільнення. Крім того, такий вид звільнення від покарання застосовується лише в тих випадках, коли тяжке захворювання виникло під час відбування покарання і подальше відбування покарання може привести до серйозного погіршення здоров'я або до інших тяжких наслідків.

При вирішенні питання про застосування ч.2 ст.84 суд ураховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи.

Відповідно до ч.4 ст.84 у разі одужання психічно хворих (ч. 1 ст.84), а також осіб, які захворіли на іншу тяжку хворобу, вони повинні бути направлені для подальшого відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами ч. 5 ст. 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру.

5. Військовослужбовці, засуджені до покарання у виді службових обмежень, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, звільняються від покарання у разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я. Тексты принадлежать авторам и размещены для ознакомления

§ 10. Амністія і помилування

1. Звільнення від відбування покарання застосовується виключно судом. Винятки становлять випадки звільнення від покарання, що застосовуються в порядку амністії або помилування.

У статтях 74, 85-87 КК визначається можливість звільнення особи від покарання чи пом'якшення призначеного покарання в порядку амністії або помилування. Оскільки і амністія, і помилування здійснюється не судом, а відповідно суб'єктами законодавчої і виконавчої влади, це дозволяє віднести їх скоріше до державно-правового, ніж кримінально-правового інституту.

Відповідно до ст. 92 Конституції України, Закону України "Про застосування амністії в Україні" (зі змінами і доповненнями) амністія оголошується спеціальним законом про амністію, який приймається Верховною Радою України в кожному конкретному випадку. До прийняття чинної Конституції України укази про амністію видавав Президент України (наприклад, укази Президента України "Про амністію учасників війни в Афганістані та воєнних конфліктів в інших зарубіжних країнах" 1994 р., "Про амністію з нагоди 50-ї річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні" 1995 р., "Про амністію з нагоди п'ятої річниці незалежності України" 1996 р. та ін.).

2. Амністія являє собою повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності і покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів. Отже, чинність закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня вступу його в силу, тобто не тільки на засуджених, а й на осіб, що вчинили суспільно небезпечні діяння, які ще не були предметом судового розгляду. Тому акт амністії може полягати у звільненні від покарання (основного і додаткового), скороченні строку покарання, звільненні від додаткового покарання. Як правило, акт амністії видається з приводу знаменних дат і розглядається в нерозривному зв'язку з правовою і політичною ситуацією, виступаючи як прояв гуманізму держави. Умови та інші обставини, з урахуванням яких застосовується амністія, в кожному конкретному випадку визначаються самим актом амністії.

Закон розрізняє три види амністії: повну, коли передбачається повне звільнення зазначених у законі осіб від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання; часткову - при частковому звільненні зазначених у законі осіб від відбування призначеного судом покарання та умовну, яка застосовується у виключних випадках, з метою припинення суспільно небезпечних групових проявів, і поширюється на діяння, вчинені до певної дати після оголошення амністії, за умови обов'язкового виконання до цієї дати вимог, передбачених у законі про амністію.

Особи, на яких поширюється амністія, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання.

Закон про амністію може передбачати заміну засудженому покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням (ч. 3 ст. 86 КК).

Амністія не звільняє від обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну злочином, покладеного на винну особу вироком або рішенням суду. Дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, що тривають або продовжуються, якщо вони закінчені, припинені або перервані після прийняття закону про амністію.

Судимість не може бути знята за законом про амністію. Питання про погашення або зняття судимості щодо осіб, до яких застосовано амністію, вирішується відповідно до положень статей 88-91 КК, виходячи із виду і строку фактично відбутого винним покарання. Закони про амністію, за винятком законів про умовну амністію, можуть прийматися не частіше одного разу протягом календарного року. Особи, які відповідно до закону про амністію підлягають звільненню від відбування (подальшого відбування) покарання, звільняються не пізніше трьох місяців після опублікування відповідного закону.

Особи, щодо яких відповідно до закону про амністію застосовується скорочення строку покарання, мають бути офіційно поінформовані про нове обчислення строку покарання і дату закінчення відбування покарання протягом місяця після опублікування закону про амністію.

Не допускається застосування амністії: а) до осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на довічне позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі; б) до осіб, які мають дві і більше судимостей за вчинення умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів; в) до осіб, яких засуджено за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах; г) до осіб, яких засуджено за вчинення умисного тяжкого чи особливо тяжкого злочину і які відбули менше половини призначеної вироком суду основного покарання.

Законом про амністію можуть бути встановлені й інші категорії осіб, на яких амністія не поширюється (наприклад, такі, які раніше звільнялися від покарання за актом амністії, є злісними порушниками режиму відбування покарання та ін.).

3. Виходячи із принципу гуманізації суспільних відносин, Конституція України (п.27 ст.106), а за нею ст.87 КК зазначають, що Президент України здійснює помилування стосовно індивідуально визначеної особи.

Помилування - акт глави держави, за яким певна особа (чи кілька осіб) повністю або частково звільняється від покарання, або до неї застосовується більш м'яке покарання, або ж з особи знімається судимість. Порядок здійснення помилування встановлений Указом Президента України від 12 квітня 2000 р. Відповідно до нього помилування має місце стосовно індивідуально визначеної особи, зазначененої в акті про помилування.

Помилування засуджених здійснюється у виді: а) заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менш двадцяти п'яти років (ч. 2 ст. 87); б) повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; в) заміни покарання або його невідбutoї частини більш м'яким покаранням;

г) зняття судимості. Згідно з ст. 44 КК в результаті помилування особа може бути також звільнена від кримінальної відповідальності. Акт помилування не має нормативного характеру, оскільки він розрахований на застосування тільки в одному конкретному випадку - стосовно конкретного засудженого.

Право на клопотання про помилування має особа, яка:

а) засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;

б) засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування;

в) засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо відповідна установа цієї держави погодилася визнати і виконати прийняті в Україні рішення про помилування;

г) відбула покарання в Україні.

4 Крім того, право на подання клопотання про помилування мають, зокрема, захисник, батьки, дружина (чоловік), діти, законний представник засудженого, громадські організації тощо.

Помилування не ставиться в залежність ні від ступеня суспільної небезпечності особи засудженого, ні від тяжкості вчиненого ним злочину і суворості призначеного йому покарання. Тому акти про помилування можуть видаватися і щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. При цьому, якщо особа була засуджена за вчинення тяжкого (і особливо тяжкого) злочину до покарання у виді позбавлення волі на певний строк, прохання про її помилування може бути подано тільки після фактичного відbutтя нею не менше половини строку призначеного покарання, а у разі засудження до довічного позбавлення волі - лише після фактичного відbutтя не менше п'ятнадцяти років.

Прохання про помилування засуджених попередньо розглядається Комісією з питань помилування, яка утворюється при Президентові України. У разі відмови в задоволенні прохання про помилування особи, засудженої за тяжкий або особливо тяжкий злочин, за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, дана особа може звернутися з повторним проханням, як правило, не раніше ніж через рік, а особа, засуджена за інші злочини, - не раніше ніж через шість місяців з часу відмови в задоволенні прохання.